

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

Бровко Н.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ОКРЕМИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТЕЛІВ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ)

У статті досліджуються особливості процесу формування правосвідомості жителів сільської місцевості в сучасному українському суспільстві. Наголошується на тому, що розвиток правової культури, виховання правової свідомості жителів села є одним із першочергових завдань держави і суспільства. Процес формування правосвідомості жителя сільської місцевості можна визначити як цілеспрямований вплив на індивідуума з метою засвоєння ним правил поведінки, необхідних для інтеграції у суспільство. На процес формування правосвідомості жителів сільської місцевості впливають процеси виховання та навчання, тому слід зробити їх якомога доступними та якісними. Має бути прийнята загальнодержавна програма, направлена на формування правової свідомості та правової культури у особи.

Ключові слова: правосвідомість, формування правосвідомості, навчання, виховання, жителі сільської місцевості, менталітет.

Постановка проблеми. Визначені в Конституції України завдання зі створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без певного рівня правосвідомості й правової культури суспільства. Адже відомо, що саме правосвідомість і правова культура є найважливішими чинниками, які сприяють становленню правової системи держави і демократичних засад суспільства, впливають на регулювання всього спектра соціальних відносин у ньому, підтримують і закріплюють його цілісність, стабільний правопорядок.

Конституція України 1996 року є втіленням правосвідомості й культури українського народу, які сформувались під впливом суперечливих економічних, соціальних, політичних та інших факторів. З одного боку, це історичні традиції українського суспільства, в якому права людини, суспільні та індивідуальні цінності не займали гідного місця в суспільній свідомості та діяльності держави. З іншого – можна говорити про нестабільну ситуацію в суспільстві і, як наслідок, несформоване громадянське суспільство з неналежним рівнем правосвідомості громадян, наявність у них правового нігілізму та інфантилізму.

При цьому слід указати, ще й на наявність суттєвих відмінностей правової свідомості жителів міст та сільської місцевості – особливої території держави, населення якої є особливою групою та має свої соціальні, економічні та культурні особливості, а також своє розуміння правових цінностей, що становлять фундамент теорії знань та етики. Процес формування правосвідомості жителів сільської місцевості – досить складне явище, на яке впливають процеси виховання та навчання та яке потребує глибокого філософсько-правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правової свідомості розглядалась багатьма науковцями в різні періоди та з позицій різних дисциплін. Починали досліджувати категорію правосвідомості М.М. Алексєєв, М.А. Бердяєв, І.А. Ільїн, Б.А. Кістяківський, П.І. Новгородцев, Л.І. Петражицький, В.С. Соловйов, П.А. Сорокін, С.С. Алексєєв, Н.І. Козюбра, В.М. Кудрявцев, О.А. Лукашева, М.І. Матузов та інші. Але у своїй більшості це питання розглядається з позиції теорії держави і права та присвячено правосвідомості усього суспільства, тоді як

питання правосвідомості жителів сільської місцевості залишалось не дослідженим.

Постановка завдання. Для того, щоб правильно обрати орієнтири для подальшого розвитку українського суспільства, необхідно здійснити ґрунтовний філософсько-правовий аналіз процесу формування правосвідомості жителів українського села.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосвідомість є однією з форм суспільної свідомості та володіє такими ознаками: вона не тільки відображає соціальну дійсність, але й активно на неї впливає; є віддзеркаленням соціально-економічних відносин людей, виражених у законах суспільства; не може існувати без свого конкретного носія – конкретної людської особистості, груп чи колективів. Необхідно вказати на взаємозв'язок особистості й правосвідомості, адже вони не можуть існувати окремо один від одного.

Як слушно зауважував Е. Соловійов, «правосвідомість – це не просте відбиття в індивідуальній свідомості змісту й характеру вже чинних законів, у правосвідомості «активний темперамент» найадекватніше виявляє себе саме тоді, коли суб'єкт права критикує й корегує чинні закони в дусі ідеальної справедливості. Особа повинна навчитися поважати чуже і відстоювати своє власне право, утверджувати примат справедливості над жалем, правопорядку над простим порядком і громадянської чесності над іншими досить гідними чеснотами». Таким чином, сутність правової свідомості (як соціально-правової концепції та напряду емпіричного дослідження) *de facto* полягає у встановленні закономірностей розвитку зв'язків між індивідумом і соціумом, які формуються та підтримуються завдяки інституційній силі права у проміжках часу, простору та в умовах мінливої реальності [1, с. 233–234].

Специфіка буття людини, як слушно зауважує С. Щерба, полягає в поєднанні, взаємодії трьох буттєвих вимірів. Першим із них є те, що кожна людина існує як така, що здатна мислити й відчувати «річ» (тіло). По-друге, кожна людина є індивідуальним представником виду *Homo sapiens*, результатом біологічної еволюції. По-третє, людина існує як соціально-історична сутність, що виражається у свідомому підкоренні її особистості правилам існування у суспільстві (правосвідомості). Це в єдності становить вихідні характеристики людського буття [2, с. 32]. Правова свідомість, як вважає професор С. Каудіва (Університет Тарту, Естонія), – це сукупність ідей, поглядів, почуттів та традицій, що відо-

бражає ставлення людей до правових питань у суспільстві. Розробка та впровадження законів у суспільстві відбувається через юридичну свідомість, оскільки будь-який окремий закон, який розробляється або виконується, повинен відповідати принципам розробника та виконавця закону в його обґрунтуванні та ефективності. Юридична свідомість відіграє важливу роль у розробленні імперативної моделі поведінки. Це здійснюється шляхом широкого вивчення поглядів людей на низку економічних, політичних, етичних, релігійних та інших взаємин на рівні суспільства в цілому, у соціальних групах та конкретної особистості. Правова свідомість оцінює існуючий закон, а також має на увазі образ бажаного або ідеального закону [3, с. 17].

Необхідною умовою розвитку правосвідомості є вільна воля людини. Вільна людина по-справжньому самоактуалізується, стає особистістю, коли може слідувати своїм ціннісним орієнтаціям. Особистість є одночасно носієм існуючих суспільних відносин та індивідуальної свободи. Крім того, особистість завжди представлена в конкретному й історичному бутті і знаходиться з ним у суперечливій діалектичній єдності.

Теоретико-методологічний й ідеологічний ракурс припускає певні змістовні вимоги до всього простору людських учинків і соціальних інституцій, зокрема до суспільної та індивідуальної правосвідомості й правової культури. При цьому на перше місце виходить деонтологічне бачення світу – прояви духовно-психологічного й соціокультурного життя є своєрідними проєкціями безумовного морального принципу. Звідси й право розглядається як «закон, що містить у собі вимоги належного» і не може бути чимось принципово іншим, ніж, наприклад, мораль, а правосвідомість сприймається одним із різновидів, форм категоричного імперативу і є усвідомленням людиною навколишнього світу й самого себе через призму належного».

Жителі сільської місцевості – це особливий прошарок, які, проживаючи на своїй власній території, характеризуються специфічною (відмінною від жителів міста) ментальністю, мисленням, цінностями, поглядами на життя тощо.

Процес формування правосвідомості жителя сільської місцевості можна визначити як цілеспрямований вплив на індивідуума з метою засвоєння ним правил поведінки, необхідних для інтеграції у суспільство. Формування правосвідомості жителів сільської місцевості відбувається в процесі соціалізації на декількох рівнях.

На першому відбувається повага особи до закону, усвідомлення його ролі та значення для держави та власне для себе. На наступному рівні відбувається наслідування базових цінностей права, що дозволяє ідентифікувати себе з певною культурою і суспільством. Відбувається формування правових цінностей, які ляжуть в основу індивідуальної правосвідомості, тобто певні ідеали, уявлення людини про належну поведінку та її результат. Це впливає на формування ціннісних орієнтацій. Можна спостерігати те, що визначатиме поведінку особи в соціальному середовищі. Формується правова установка, яка передусє діяння та вчинку. На кінцевому етапі виникає усвідомлена необхідність донести правові знання.

Слід указати на наявність в особі несформованої поваги до закону, усвідомлення його ролі та значення власне на першому рівні, в такому разі говорити про формування правосвідомості в подальшому не має сенсу. Тому саме перший рівень є досить важливим. Не секрет, що для багатьох жителів сільської місцевості питання порушення правових норм іноді не сприймається як протизаконний факт, а розуміється як належне та природне. «Що поганого є у тому, щоб узяти на городі у сусіда овочі, які той ще не зібрав, чи нарвати яблук у саду, якщо вони ж все одно обсипаються...?» – так міркує український селянин.

На формування правової свідомості українського селянина впливає менталітет особи. Український менталітет – це складне та дискусійне явище. Зміни, які відбуваються у суспільстві, накладають та накладали відбиток на український народ протягом тривалого часу, тому, говорячи про правовий менталітет жителя села, слід зазначити, що він характеризується недбалим і негативним ставленням до права і закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом та з вірою в те, що експансія юридичних норм у сфері правового регулювання обов'язково призведе до якісного покращення життя. Сучасна правова ментальність перебуває у стані «ревізії» юридичних цінностей, норм, інститутів, які не відповідають потребам сучасної практики, що підсилює традиційну для української ментальності психологічну амбівалентність.

Психологічна картина української правової ментальності селянина є досить багатогранною. Для неї характерна ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості та тісний зв'язок із релігійними цінностями. Українська ментальність не може бути поза простором право-

вої культури, однак водночас дистанціюється від неї та від її загальнолюдських цінностей. Сучасній українській правовій ментальності властива не лише політична демагогія і популізм, але й еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність, непостійність і непослідовність поглядів.

Для жителів українського села справедливість є основним критерієм в оцінці соціально-правових явищ та діяльності. Але те, як саме розуміють та сприймають вони справедливість, є досить складним та дискусійним питанням, яке не є предметом нашого дослідження.

Невідповідність закону загальноприйнятим нормам моралі викликає у свідомості українців негативне відношення до права, законодавства, державної влади. Але по-різному розуміється у питаннях повсякденного життя та побуту. Тому для жителів сільської місцевості необхідними і важливими є ґрунтовні правові знання, які їм повинні вкладатись у процесі виховання та навчання.

Процес формування правосвідомості українського селянства слід починати з виховання у родині та продовжувати вже у школі. Саме шкільне навчання, яке ніколи не починається на порожньому місці, завжди спирається на певну стадію розвитку дитини. Процеси навчання і розвитку не зустрічаються вперше у шкільному віці, вони фактично пов'язані один з одним із перших днів життя дитини. Дошкільне навчання, яке сприяє формуванню уявлень, суттєво відрізняється від шкільного, яке має справу з засвоєннями знань. Розвиток правосвідомості відбувається в самому процесі становлення особистості, коли школяр поступово перетворюється в учня, тобто в особу, що змінює й удосконалює самого себе.

Досить важливою є роль правового виховання у формуванні світогляду жителя села:

- по-перше, світогляд суспільно свідомої особистості є формою духовно-практичного розуміння цього явища як інтегративної цілісної системи (онтологічний складник);

- по-друге, система світогляду особистості складається у процесі виховання з метою засвоєння юридичних знань, філософсько-правових переконань та орієнтації на загальнолюдські цінності (аксіологічний складник);

- по-третє, соціальна продуктивність світоглядних переконань формується у процесі пізнання та сприйняття особистістю не тільки нормативних приписів, а й історико-культурного спадку, морально-етичних правил, звичаїв та менталітету населення, які є основою життєдіяльності соціуму (соціально-політичний складник).

Висновки. Україна знаходиться на шляху побудови громадянського суспільства та правової держави. Змінюються не лише покоління українців, а і їх погляди, уявлення, бачення, бажання, думки, стереотипи тощо. Це свідчить про певні трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві. Загалом можна вести мову про трансформацію самого суспільства.

Значний внесок у побудові нової держави належить тим, хто проживає на її більшій території – жителям сільської місцевості. На процес формування правосвідомості жителів сільської місцевості впливають процеси виховання та

навчання, тому слід зробити їх якомога доступними та якісними. Має бути прийнята загальнодержавна програма, направлена на формування правової свідомості та правової культури у особи. Розвиток правової культури, виховання правової свідомості жителів села є одним із першочергових завдань держави і суспільства. До нагальних проблемних завдань, що постають сьогодні належить необхідність удосконалення процесів навчання і розвитку, перевиховання й перенавчання, психопрофілактика антисоціальної поведінки окремих осіб, адаптацію цих процесів до викликів сучасної цивілізації (насамперед духовних та екологічних).

Список літератури:

1. Соловьев Э.Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права Москва, 1990. 447 с.
2. Щерба С.П., Щедрін В.К., Заглада О.А. Філософія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /; за заг. ред. С. П. Щерби. Київ, 2004. 216 с.
3. Kaugia S. Structure of Legal Consciousness. Juridica international. Law review. 1996. University of Tartu. P. 16–20.

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ НЕКОТОРЫХ КАТЕГОРИЙ НАСЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ ЖИТЕЛЕЙ СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ)

В статье исследуются особенности процесса формирования правосознания жителей сельской местности в современном украинском обществе. Отмечается, что развитие правовой культуры, воспитание правового сознания жителей села является одной из первоочередных задач государства и общества. Процесс формирования правосознания жителя сельской местности можно определить как целенаправленное воздействие на индивидуума с целью усвоения им правил поведения, необходимых для интеграции в общество. На процесс формирования правосознания жителей сельской местности влияют процессы воспитания и обучения, поэтому следует сделать их как можно более доступными и качественными. Должна быть принята общегосударственная программа, направленная на формирование правового сознания и правовой культуры в лица.

Ключевые слова: правосознание, формирование правосознания, обучения, воспитания, жители сельской местности, менталитет.

THE QUESTIONS OF THE FORMATION OF THE LEGAL AWARENESS OF CERTAIN SEGMENTS OF THE POPULATION IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY (IN CASE OF RESIDENTS OF AGRICULTURAL LOCATION)

The article explores the peculiarities of the process of forming the legal consciousness of rural residents in modern Ukrainian society. It is noted that the development of legal culture, education of the legal consciousness of the inhabitants of the village is one of the priorities of the state and society. The process of forming the justice of a resident of a rural area can be defined as a purposeful impact on the individual, in order to assimilate him the rules of conduct necessary for integration into society. The process of forming the legal consciousness of the inhabitants of the countryside is influenced by the processes of education and training, therefore, they should be made as accessible as possible qualitative. A nationwide program must be adopted, aimed at forming a legal consciousness and legal culture of a person.

Key words: legal awareness, formation of legal consciousness, education, inhabitants of rural areas, mentality.